DOI: 10.26565/2226-0994-2024-70-17
УДК 325+327.2

Володимир Панов, Вадим Сахно

БІЖЕНЦІ: ФРЕЙМУВАННЯ ПРЕКАРНОСТІ ТА БОРОТЬБА ЗА ВИЗНАННЯ

Стаття присвячена дослідженню біженця, який тлумачиться як фігура у стані прекарності. Стаття розбита на три взаємопов'язані блоки. В першому блоці досліджується стан розробки проблеми біженця в соціальних науках України. Висловлюємо припущення, що у науках біженці ототожнюються з проблемою, яку треба вирішити, отже вони втрачають власну суб'єктність. Такі номінації, як потреба у допомозі, дискурс «чужого» чи потенційна економічна корисність, які насичують концепт «біженець», позбавляють самих біженців самодостатності у полі наукової концептуалізації. У другому блоці розгортаємо фігуру біженця в рамках теорії фреймів. Фрейм є рамкою інтерпретації, що, з одного боку, діє нормативно, як нормативне судження, а з іншого – має постійно циркулювати в дискурсі заради власної ж легітимації, тим самим відриваючись від власного контексту й зумовлюючи власну нестабільність. Біженця тлумачимо як прекарну фігуру в двох сенсах: з одного боку, він залежить від того, чи визнає його суспільство (чи впишеться він у фрейм), з іншого – його фреймують як прекарну фігуру. Водночас біженець – той, хто уможливлює самознищення фрейму, цим становить загрозу для соціального порядку суспільства. Третій блок присвячений короткому опису стратегій, які потенційно можуть зайняти біженці у контексті питання інтеграції до фрейму/суспільства. Під стратегіями ми розуміємо загальні вектори, найбільш абстрактні напрями руху, відношення, які може зайняти біженець у процесі фреймування самого буття біженця в стані прекарності. Саме це слово ми пропонуємо використати, оскільки кожен з цих векторів може реалізовуватися різноманітними тактиками і відповідно кристалізуватись у набір типових траєкторій (або, як би сказав І. Гофман, кар'єр). Виділяємо три загальні стратегії, щодо яких згадуємо про конкретні тактики їх здійснення: це стратегії інтеграції, вибудовування опозицій і балансування на межі.

Ключові слова: *біженці, ВПО, прекарність, фрейм, біополітика, влада-знання, мовна адаптація.*

У цій статті запропоновано 3 взаємопов'язані блоки, які дозволяють підійти до теми дослідження з трішки різних напрямів. Центральною фігурою усіх блоків є фігура біженця. В першому блоці досліджено, на яких засадах досліджується фігура біженця у вітчизняній науці; другий блок присвячуємо теоретизації фреймів, зокрема як працює фреймування в контексті біженців; третій блок присвячений стратегіям визнання, які здійснюють біженці, аби бути прийнятими системою (вписатися у фрейм).

Блок 1. В цьому блоці досліджуємо стан розробки проблеми біженця в соціальних науках. Відповідно, об'єктом дослідження є соціальні науки, а предметом – розробки проблеми / фігури біженця.

Починаючи з 2022 року центральним сюжетом української соціальної реальності стає військовий конфлікт. Вздовж самого конфлікту і того, як він переломлює суспільне життя населення України, тепер будуть організовані численні лінії протікання соціальних процесів та простору сприйняття соціальних явищ. Можна припустити, що якщо (у дусі постструктуралізму) розглядати мету соціальних наук як дешифрування тексту, що утворюється з тканини спостережуваних соціальних феноменів, тоді панівним контекстом цих феноменів сьогодні і завтра буде саме це збройне протистояння, незалежно від того, як воно закінчиться або які форми набуде у майбутньому.

Однак самі військові дії як такі у своїй суті несуть дисоціацію соціальності, руйнування цієї самої соціальної тканини, дизрупцію соціальних інститутів, розпад стійких співтовариств та аномію, тобто, образно кажучи, розрив колишнього «суспільного договору». У цьому полі соціологія поступається місцем іншим наукам, як-от політологія, теорія міжнародних відносин чи військова психологія.

© Панов В. Я., Сахно В. Д., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

З усім тим, розпад соціальної субстанції, згідно із законом заперечення, має призвести до виробництва нових форм суспільного буття. Одним із завдань соціально-наукових досліджень у цьому контексті була б фіксація цих нових форм, їх особливостей та протиріч.

Хоча поки ми все ще знаходимося в точці перманентної ескалації мілітарного насильства, можна вже говорити про війну не просто як про багатовимірний та мультидисциплінарний об'єкт, але і як про контекст для низки магістральних підсюжетів, які виявляють власну ескалацію та/або інтенсифікацію; загострюються колишні протиріччя, що характеризують українське суспільство – соціальну нерівність, атомізацію, ксенофобію, прекаріатизацію праці, мілітаризацію тощо.

На наш погляд, у їхньому ряді важливе місце займає проблематика біженців від війни, серед яких за оцінками УВКБ на серпень 2022 року було понад 6 мільйонів зовнішніх і понад 7 мільйонів внутрішніх переселенців, хоча справа не лише в кількості. Ця проблема не наслідує минулий досвід нашого суспільства, тобто ту хвилю біженців, яка розпочалася у 2014 році. Іншими словами, вона не розвивається акумулятивно і в логіці структури починаючи з 2014 року, але виникла у зв'язку зі зовнішнім фактором і різкою зміною середовища. У цьому сенсі ми можемо говорити, що маємо справу з кількісно й якісно новим феноменом. Цією обставиною, зокрема, обґрунтовується необхідність продовження концептуалізації феномену, а також пошуку та апробації нових дослідницьких програм і підходів до предмета.

Тема біженців значною мірою розроблена у рамках українських соціальних наук. Основними точками проблематизації є соціально-, економічно-, культурно-, політично-, лінгвістично-адаптаційні процеси біженців [Балакірєва, 2016, с. 25; Bataeva, Popova, 2018, с. 44; Майданік, 2018, с. 91 Попова, 2020, с. 43], соціальна незахищеність біженців [Панькова, Касперович, 2018, с. 46], культурна та економічна інтеграція та асиміляція біженців з Донецької та Луганської областей в інших регіонах України, їх стратегії виживання [Новікова, Амоша, Антонюк, 2016, с. 124], а також виклики [Балакірєва О, 2016, с. 82, Libanova, 2014, с. 20], з якими пов'язана поява цього феномену в українському суспільстві: соціальна напруженість та конфлікти, спричинені або супутні вищезазначеним процесам.

У першому наближенні можна сказати, що більшість спроб концептуалізації та дослідження біженців виходить із проблемно-орієнтованого підходу, що пояснюється практичною необхідністю відповідати на зіткнення з несподіваною й травматичною соціальною реальністю, а також відповідним соціальним й інституційним запитом на науково обґрунтовані рецепти подолання кризи. Узагальненою метою більшості робіт є рух у напрямку вирішення кризової ситуації, яка набуває все більше і більше вимірів. На наш погляд, панівні виміри за способом об'єктивації біженців можна умовно розділити на два типи.

Першому типу властиво розглядати біженців з позицій функціоналізму: основними полюсами уваги є здатність біженців, з одного боку, адаптуватися до усталеної структури (такою структурою може виступати ринок праці, культурний і політичний простір тощо), з іншого – стати функціональним елементом цієї структури, тобто приносити їй користь. Цей підхід передбачає вивчення потенціалу біженців, оцінку їх «капіталу», розглядає біженців, з одного боку, як ресурс, з другого – як його власника. До того ж для успішної адаптації ресурс повинен піддаватися обліку, управлінню, йому потрібно знайти застосування.

Другий тип об'єктивації біженців фокусує увагу на аспекті внутрішнього чи міжгрупового конфлікту, що викликає просторова присутність біженців поряд із місцевими спільнотами. Одночасно конфлікт найчастіше розглядається як дисфункціональний, такий, що перешкоджає адаптації та потребує зовнішнього прямого чи непрямого втручання для гармонізації соціального клімату в регіонах України. Самі

біженці як соціальна група займають пасивну позицію, їй атрибутуються вразливість, інакшість і аморфність.

Висловимо сміливе припущення: що за першого, що за другого підходу біженці ототожнюються з проблемою, яку треба вирішити і втрачають власну суб'єктність. Чи то потреба у допомозі, чи то дискурс «чужого», чи то потенційна економічна корисність – усі ці номінації насичують концепт «біженець», позбавляючи самих біженців самодостатності в полі наукової концептуалізації.

Водночас варто звернути увагу на спроби метатеоретизування й деоб'єктивації біженців [Сорока, 2017, с. 125] як важливий рух, що спрямований на гуманізацію біженців і спонукає до критичного розгляду як самого поняття біженця, так і загальної канви виробництва знання про неї / про нього.

На цю мить ми виходимо з необхідності розробки програми для дослідження українських біженців не лише як групи чи позиції, а й як практики у широкому розумінні слова. Таке поняття було б засноване не на інституційно санкціонованому статусі (наприклад, поняття ВПО) чи критерії фізичного переміщення як такого, але на *формі соціального буття*, яке здійснюється у повсякденних актах виробництва (або, як сказав би М. Фуко, мистецтва) себе та знання про себе як про біженку / біженця. Такий підхід дозволить включити власне біженців як суб'єктів соціальності, зрозуміти, як вони опираються чи співпрацюють спробам визначити їх у соціальній ситуації і, відповідно, керувати їх «уразливістю» та «корисностями».

Як засадничу ми розглядаємо категорію біженця як стан прекарності. Прекарність у соціально-науковому пізнанні асоціюється з поняттями прекаріатизації праці та прекаріату, так званого нового небезпечного класу [Standing, 2016, с. 38]. Ці поняття так само вже набули життя на теренах української соціально-наукової і гуманітарної думки. Не може викликати сумнівів той факт, що біженці є однією з груп ризику для прекаріатизації, а масові переселення супроводжуються рухом трудових міграційних потоків, але це лише природні лінії перетину цих двох понять у багатовимірній матриці відносин влади та підпорядкування. Наше розуміння прекарності виходить за межі економічного класу; прекраність ми розуміємо скоріше як вразливість людського життя, граничний стан людської істоти, її «покинутість», залежність. Важливою характеристикою прекарності є її нерівномірний розподіл [Butler, 2009, с. 54]: існують дискурсивні межі, які визначають, чиї життя мають право на захист від довільного насильства і чиї життя «варті того, щоб бути оплаканими».

Блок 2. В цьому блоці об’єктом є теорія фреймів, через призму якої досліджується фігура біженця.

Якщо громадянські права і свободи є продуктом соціального договору, тобто певного акту двостороннього взаємного нерівного визнання – громадян, з одного боку і держави, з іншого, – тоді відтворення і плинність громадянства залежить від визнання тих чи інших соціальних груп в конкретних соціально-політичних умовах. Далі ми оперуємо із поняттям визнання як, з одного боку, таким, що є онтологічно диференційованим, а з іншого – конструйованим і таким, що відтворюється через техніки і механізми влади.

Як показує Дж. Батлер, «якщо визнання характеризує дію, практику чи навіть епізод взаємодії між суб’єктами, то визнаваність (recognizability) характеризує більш загальні умови, які готують або формують суб'єкт для визнання, – загальні рамки, конвенції та норми діють у певний спосіб, оформлюючи живу істоту у визнаваний суб’єкт, хоча й не без хиб чи непередбачуваних результатів» [Butler, 2004, с. 41].

Умоглядно, що умовою для такої визнаваності буде пізнаваність (intelligibility) суб'єкта в даному полі в конкретній точці його історії, тобто відповідність нормативним і концептуальним формам знання і символічного виробництва, що панують в символічному універсумі суспільства.

Умови пізнаваності того чи іншого об’єкта в полі зору публіки є уособленими фреймом, рамкою інтерпретації, що, з одного боку діє нормативно, як нормативне

судження, а з іншого – має постійно циркулювати в дискурсі заради власної ж легітимації, тим самим відриваючись від власного контексту і зумовлюючи власну нестабільність.

Зазначимо, що фреймування є ітеративною соціальною процедурою, тобто такою, що кожного разу заново відтворює певну схему сприйняття, здійснюючи модифікацію і надаючи нових значень як тому, що фреймується, так і тому, що залишилося поза ним – тобто первинний контекст. В умовах, як сказав би В. Беньямін, технічної відтворюваності, що в сучасності була доведена до безконечності, обмежень для кількості таких ітерацій не існує. В умовах активного направленого інформаційного потоку – постійної репродукції і модифікації смислів, реконтекстуалізації, спроб деконструкції – нестабільні фрейми нерідко втрачають "жорсткість", емоційну, ціннісну, політичну однозначність, і зісковзують поверхнею соціального тіла. В суспільний здоровий глузд вже давно увійшли такі практики рефреймування, як "провокація", "ворожа пропаганда", "ІПСО" тощо. Сталість відтворення і циркуляції знаків поступається більш плинним, пластичним формам свідомості і сприйняття [Bauman, 2000, с. 70], що, по-перше, стимулює проблематизацію соціальної реальності, руйнує невимушеність і "природність" соціальних інститутів, а, по-друге, виявляє розриви, властиві як самому фрейму (розрив між фреймом і контекстом, розрив між плинністю та соціальною практикою тощо), так і власному повсякденному життю, тобто знаходить саме себе в стані прекарності.

Прекарність пов'язана з диференціацією визнання. З одного боку, прекарність і власне прекарність життя обумовлюється вразливістю, необхідністю покладатися на інших для власного відтворення і продовження, що своєю чергою вимагає розрізнення і *визнання* прекарності життя, тобто його залежності від дотримання соціальних, економічних та інших умов можливості його існування. З іншого боку, прекарність не може бути повністю пізнаваною і, відповідно, визнаною. Прекарність в об'єктиві погляду Іншого або інших може бути схоплена тільки як фрейм, як певне відношення. Тим цікавіше для нас як дослідників, на чому зазвичай базується диференціація визнання стану прекарності, в нашому випадку біженства, та її аргументація.

Якщо підсумувати все вищесказане у цьому блоці іншими словами, то проходячи через кожну нову ланку, кожного нового суб'єкта(-носія), відбувається зміна сенсу фрейму, його модифікація. Кожна така модифікація віддаляє фрейм від своєї "оригінальної" версії, таким чином знищуючи його. Тобто будь-який фрейм нестабільний, піддатливий до постійних інтерпретацій, змін, відповідно такий, що постійно віддаляється від першого сенсу, самознищується. Отже, біженець – це фігура, яка знищує фрейми, отже дестабілізує соціальну реальність того простору, куди він потрапив; в цьому сенсі ми розуміємо, чому біженець не є бажаною фігурою будь-де. Йому дозволяють певну взаємодію зі суспільством, але спеціально залишають його на периферії, прекаріатизують, схоплюють його як прекарну фігуру залежності та потенційної деструкції (це на додаток до того, що і сам біженець усвідомлює свою залежність від суспільства, фрейму цього суспільства про нього, усвідомлює свою прекарність).

Тут варто згадати Рене Жирара та його концепцію цапа відбувайла, бо, нам здається, фігура біженця дуже гарно вписується в цей механізм. З одного боку, біженець – це людина невинна, яка просить допомоги і в цьому залежна (ба більше, якщо її прийняли, можна казати, що в ній побачили щось своє, знайоме), з іншого – вона несе потенційну загрозу, вину (вона несе Чуже / Інше). Біженець – це фігура, яку впускають у суспільство, але впускають на периферію; вона і в суспільстві, і поза суспільством одночасно. Отже, біженець виявляється дуже гарним вибором для того, аби стати цапом відбувайлом – невинною жертвою, якою можна розплатитися за усі гріхи та вирішити міметичний конфлікт всередині суспільства; жертва, за якою не наступить помста, бо вона на периферії, в неї нікого нема [Keenan, 2023]. З цієї перспективи абсолютно зрозумілою стає риторика праворадикальних сил у тій таки Європі, які галасливо виступають проти біженців, звинувачують їх у крадіжці робочих місць, паразитстві, крадіжках та взагалі перевалюють на них усі проблеми держави; принесення їх в жертву (не в прямому сенсі,

звичайно; мова тут про принесення в жертву їх інтересів, прав, обмеження їх можливостей, можливо, видворення з країни тощо) виявляється магічним рішенням для усіх проблем та конфліктів – прямо як заповідав Жирар [Keenan, 2023]. В цій перспективі насправді цікаво наступне: Жирар констатує, що після жертви постфактум відбувається сакралізація жертви, вона стає богом [Keenan, 2023]. Як сакралізуються фігури біженців, залишимо для іншої статті.

Але до чого тут Жирар: ми говоримо про прекарність і цап відбувайло повинен бути прекарною фігурою. Тобто його фреймують як прекарну фігуру (і можемо насправді спробувати сказати, що цап відбувайло – це теж фрейм), інакше не вдасться запустити механізми пожертвування. Підкреслимо, що хоча ми описали політичний приклад цього механізму, але він буде діяти на усіх рівнях соціального буття: соціальному, політичному і навіть побутовому, коли біженці будуть фреймуватися як причина та магічне розв'язання усіх проблем, відповідно як прекарні фігури (на це вказує й теорія Жирара: мімезис не знає меж, будь-яке бажання та, зокрема й бажання відтворити / повернути насильство, буде розтікатися по усьому соціуму, відповідно й в усіх його шарах [Keenan, 2023]).

Блок 3. Нарешті третій блок ми присвячуємо стратегіям, які може зайняти біженець щодо питання інтеграції у фрейми. Тож об'єктом тут є біженець, а предметом – стратегії (та тактики), які він здійснює.

Фрейм не може не модифікуватися. Він модифікується від суб'єкта до суб'єкта. Біженець теж створює свою ітерацію цього фрейму. Але як і кожен суб'єкт, він *прагне до визнання свого фрейму з боку інших*. І, з одного боку, це бажання є базовим і невід'ємним від людської натури (можемо згадати А. Кожева), з іншого – це визнання потрібне для того, аби взаємодіяти з суспільством, в яке потрапляє біженець (ба більше, визнання фрейму біженця може врятувати його від того, що його принесуть у жертву!).

Визнання фрейму насправді здійснює критично важливу функцію для суб'єкта: якщо він вписується у фрейм, якщо він впізнаваний, тоді відповідно він може бути почутим (аби його претензії, вимоги, statements були визнаними як резонні). Тут ми посилаємося на Рансьєра, який зауважив, що будь-яка політична система (від себе додамо, що і соціальна) усіх підпорядкованих їй суб'єктів розділяє на дві категорії [Ranciere, 2004, с. 46]. Категорія перша – це ті, мовлення яких визнають як релевантне, доцільне, політично резонне, справедливе; одне слово, їх мовлення (зокрема їх претензії, вимоги, statements тощо) чують. Категорія друга – це ті, "мовлення" яких сприймають лише як стогін тварини, що може сигналізувати максимум про своє задоволення чи страждання; відтак, їх не чують, їх "мовлення" маркують як шум, який можна спокійно ігнорувати, тобто відбувається *розпізнавання* без *визнання*. В контексті біженців це розділення нам здається особливо актуальним, оскільки суспільства, які приймають біженців, можуть інтегрувати їх до себе, але це не означає, що їх "мовлення" вони будуть сприймати як релевантне; біженцю можуть надати допомогу, але все одно сприймати його як шум, впізнавати його як "тварину", яка не здатна на релевантне мовлення (в цій темі ми насправді повертаємося до постколоніального дискурсу з його конструюванням Іншого / Чужого як підпорядкованого).

Отже, ми говоримо, з одного боку, про те, що вимагає Суб'єкт від індивіда, аби його інтегрували в систему (і які практики – дисциплінарні чи біополітичні – застосовуються до суб'єкта Суб'єктом); з іншого, – що сам індивід робить, аби стати суб'єктом і відповідно, які пізнавальні (тож і владні) стратегії і техніки винаходять біженці в процесі фреймування самого буття біженця в стані прекарності.

Під стратегіями ми розуміємо загальні вектори, найбільш абстрактні напрями руху. Саме це слово ми пропонуємо використати, оскільки кожен з цих векторів може реалізовуватися різноманітними тактиками і відповідно кристалізуватись у набір типових траєкторій (або, як би сказав І. Гофман, кар'єр), які необхідно описати, аби самі стратегії не стали пустим поняттям; тож врешті нам здається доцільним використання опозиції "стратегія – тактика".

Ми вважаємо, що можна умовно виділити 3 стратегії боротьби за визнання:

1) стратегія перша – інтеграція в систему, адаптування; тобто свідоме або несвідоме прийняття стосовно себе тих інтерпретацій фреймів і їхніх біополітичних наслідків. Зазначимо, що така стратегія не означає пасивного прийняття фрейму, що проєктується зовнішнім Суб'єктом;
2) стратегія друга – навмисне і навіть демонстративне вибудовування опозиції до системи;
3) стратегія третя – балансування на межі, взаємодія з системою без (повноцінної) інтеграції в неї. Ця стратегія може включати як часткову інтеграцію, тобто спробу залишитись десь посередині, так і винайдення фреймів і стратегій визнання, що виходять за межі опозиції інтеграції і диференціації.

Стратегія перша – інтеграція є доволі зрозумілою: суб'єкт, тобто біженець, уподібнюється тим, мовлення кого вже визнають. Насправді він немов хоче перейти в інший фрейм: змінити прекарний фрейм біженця через адаптацію на інший фрейм, який чують.

Тактика мовної адаптації. Напевно, найбільш простим варіантом буде тактика мовної адаптації: біженець, намагаючись бути почутим, поступово переходитиме на мову / акцент місцевості, де він опинився. Найпростішим є цей варіант, позаяк насправді владні структури на місцях самі вимагають цього: наприклад, усі біженці в Німеччині зобов'язані відвідувати мовні курси німецької та по закінченню отримати сертифікат, що підтверджує їх знання мови. Кожна (національна) держава вимагає знання своєї національної мови, що пояснюється історично тісним зв'язком саме мовного фактору з націєтворчим. Відповідно, сама влада (або, можливо, Суб'єкт, як би це назвав Альтюссер) вимагає для інтеграції саме спільність мови; сучасні (постколоніальні) нації, які утворені з чисельних етносів, використовують саме мовну спільність задля підтримки національної ідеї. Ось цей стан сучасної (постколоніальної) нації дозволяє будь-кому інтегруватися в суспільство саме через мову, що розуміють і самі суб'єкти, які прагнуть до цієї інтеграції. Але цей рівень адаптації також варто розкривати не тільки щодо питання мови, але й питання акценту. Наприклад, внутрішня міграція (зазвичай) не передбачає вивчення нової мови, але все-таки в ній можлива мовна адаптація. Як пише Рей Чау, в колоніальних режимах, крім кольору шкіри, іншою очевидною ознакою для диференціації Іншого / колонізованого була мова, мовлення, акцент – тобто фонетична ознака [Chow, 2014, с. 25]. І правда, фонетика здатна видавати в людині Іншого, що потенційно може запустити проти неї усі біополітичні механізми, що направлені на біженців. Відповідно, аби позбавитися презирливих поглядів, владного тиску та бути почутим суб'єкт може поставити собі за мету позбавитися свого говору, замінити його на місцевий. Показова тут насправді ситуація з Дерріда, який виріс в Алжирі та усе життя соромився та приховував свій акцент [Chow, 2014, с. 31].

Тактика економічної інтеграції. Ця тактика передбачає активну економічну взаємодію з суспільством: наприклад, відкриття бізнесу та сплата податків, інвестиції у місцеву економіку тощо. Де-факто ми говоримо про вимоги державного апарату щодо біженця, про адаптацію саме до державних вимог.

В якомусь сенсі це прагматична тактика: біженець обіцяє певний профіт суспільству в обмін на визнання. В цьому контексті напрошується згадка про практику "золотого паспорта" – буквально купівлю громадянства. Сюди ж ми б віднесли й робочі VISA – запрошення людини на певне місце роботи, оскільки вона своєю діяльністю може принести певний прибуток місцевій компанії. Але ці два приклади одним принциповим пунктом відрізняються від ситуації біженців: біженці – це прекарний стан, тоді як ті ж "золоті паспорти" купуються явно не людьми у стані прекарності, так само, як і ті, кого запрошують на стабільну роботу, не належать до цього стану.

Але, наприклад, у Польщі фіксується великий приріст саме українського бізнесу [Українці торік ..., 2024], тобто війна посприяла не тільки міграції населення, але й міграції капіталу, який рушив за всіма біженцями. І тут ми можемо говорити і про те, що самі біженці вивели свої гроші з собою, і про те, що біженці створили ринок, попит на

українське, який потрохи заповнюється пропозицією українського. Тобто, якщо фігура біженця і є прекарною, все одно вона пов'язана з певним рухом капіталу, в якому може бути зацікавлена держава, що приймає біженців. Та і взагалі сам біженець може бути розглянутим як капітал, який можна правильно застосувати в економіці й отримати від цього прибуток: наприклад, як наплив робочої сили, яку можна інтегрувати в економіку в найбільш потрібних для цього місцях (це те ж саме, про що йшлося в 1-у блоці: одним зі стандартних підходів до біженців є розцінка їх як "капіталу").

Також, важливим фактором є залучення в соціальне, економічне і культурне життя спільноти. Це може проявлятись у створенні нових зв'язків, відвідуванні публічних подій, економічній активності біженця на новому місці. Нерідко біженці долучаються до волонтерської діяльності, знаходять працевлаштування чи відкривають бізнес, набуваючи нових статусів, що відсувають статус біженця на другий план.

До того ж інтеграція може відбуватись як за посередництвом так званих діаспорянських організацій, так і на основі нової спільноти, ядром якої є емігранти в першому поколінні, навіть там, де діаспора існує вже не перше десятиліття. Стратегія друга – вибудовування опозиції до системи. По суті це демонстративна відмова від інтеграції, від підпорядкування та, на противагу, констатація Інакшості.

Хоча це і не ситуація біженців, але найкраще, як нам здається, ця стратегія проявляється на прикладі росіян, що виїхали за кордон: перебуваючи вже багато років в іншій країні, вони все ще демонстративно апелюють до російської ідентичності, навмисно створюють конфронтацію між собою та суспільством довкола (конфронтацію, яку, до речі, російська влада і використовує в політичних цілях). Вважаємо недоречним аналізувати це саме у цій статі, але, наприклад, концепція "русского міра" прямо передбачає цю стратегію [Панасюк, 2021].

Тактика апеляції до іншої ідентичності. Власне кажучи, тут все зрозуміло: посилатися на те, що біженець – Інший, отже він принципово не може бути зрозумілим для суспільства, що приймає його. І саме це тактика російських мігрантів. Підкреслимо те, що сенс тактики не просто у тому, що біженець звідкись з іншого місця – сенс саме у тому, що він принципово не зрозумілий, він не може бути фреймованим суспільством, що приймає; будь-який фрейм – буде упередженням, фальшем.

Створення гетеротопій є найкращим прикладом цієї стратегії – це буквально візуалізація цієї опозиції. Як найпростіший приклад гетеротопії можна взяти чайнатаун, але, як нам здається, в них не помітна одна важлива характеристика: гетеротопії – закриті, вони впускають до себе чужинця тільки на дуже обмежених правах, навіть спеціально підкреслюють його Чужість / Інакшість. Гетеротопії насправді важливі ще й тому, що вони відтворюють рідний простір, вони функціонують як перехідні простори (за аналогією з перехідним об'єктом Віннікота), тобто насправді уможливлюють психологічно безпечний контакт суб'єкта з Іншим простором (тим простором та соціумом, в який він потрапив). В цьому і цікавий парадокс: задля того, аби контактувати з Іншим, доводиться неймовірно чітко диференціюватися від нього. Хоча ці простори можуть, навпаки, стати простором ізоляції, в якому біженець ізолює себе від Іншого.

Однією з поширених тактик є створення автономних культурних і соціальних просторів, в яких консервується корінна культура та мова (часто ця тактика відтворюється другим поколінням біженців). Біженці можуть надавати перевагу взаємодії із іншими біженцями, навіть якщо ті з іншого міста або регіону, або обмеженню зв'язків до тих, що залишилися в їхньому "рідному середовищі". Напевно, доречним тут буде згадати Український вільний університет в Берліні.

Стратегія третя – балансування на межі. Сенс стратегії у тому, що біженець налагоджує взаємодію з системою, але при цьому не інтегрується в неї. Це можна перекласти ще й так: біженець вступає у взаємодію з позицій інших фреймів, не тих, які нав'язуються йому суспільством, що прийняло його (підкреслимо: врешті присутня кооперація, а не демонстративна опозиція).

Балансування на межі в нашому розумінні може позначати широкий спектр траєкторій, що не можна віднести до попередніх типів. Така стратегія може передбачати знаходження пограничного положення, тобто певного компромісу між інтеграцією і диференціацію. Наприклад, це може проявлятись в суміщенні інтеграції в одній сфері та диференціації в іншій, що на практиці може призводити до часткового самоусунення суб'єкта від суспільного життя задля виживання.

Ми не виключаємо можливість винайдення альтернативних стратегій, що не вписуються в дихотомію інтеграції / диференціації. Насправді ця категорія є відкритою для вивчення різноманітних стратегій пізнання і фреймів в бутті українських біженців і підкреслює, з одного боку, прекарність загального стану як такого, що не є зафіксованим і сталим, і творчу силу суб'єкта в умовах соціальної кризи – з іншого.

Найкращий приклад такого балансування – це тактика взаємодії через англійську мову. Тобто замість того, щоб вчити місцеву мову (відповідно, працювати у руслі першої стратегії), біженець використовує англійську мову як глобальну lingua franca. По суті це апеляція до глобального, контакт з суспільством з позицій глобального (глобальної культури, економіки, політики тощо). Де-факто розігрується логіка, описана Рансьєром [Ranciere, 2004, с. 60]: "я знаю, що ви мене розумієте, навіть якщо вдаєте, що ні"; в цьому сенсі говоріння англійською – це тактика примусу: біженець змушує його зрозуміти та почути, оскільки національне / локальне з необхідністю підпорядковується глобальному. Отже ця тактика, з одного боку, підкреслює включеність мовника в загальновизнану комунікативну рамку, але, з іншого, мовник абстрагується від локальності. Принаймні як ми помітили, апелювання до різних рівнів ідентичності легко використати для балансування. Якщо англійська – це апеляція до (більш) глобальної ідентичності, то ми можемо ввести ще й тактику апеляції до локальної ідентичності – тобто до такої, яка входить в більш загальну національну. По суті це апеляція до регіональної ідентичності ("Я з Харкова", "Я зі Сходу" тощо). Цю тактику вважаємо важливим проговорити, оскільки завдяки їй краще розкривається явище внутрішньої міграції.

З одного боку, ця тактика встановлює розрізнення, з іншого – не пориває з загальною ідентичністю. Тут не заявляється настільки радикально, що суб'єкт не може бути (коректно) фреймованим; але навмисно створюється зазор між спільною ідентичністю та суб'єктом, зазор, який пояснюється саме регіональними особливостями. Цю тактику (та і взагалі усю стратегію) можна також сприймати як форму символічної боротьби, покликану зберегти власну ідентичність або модифікувати її у фреймі співіснування з Іншими, на противагу розмиття кордону між суб'єктом та Іншим.

Поруч з цим варто проговорити й тактику апелювання до спільних цінностей. Продемонструємо на конкретному прикладі. Українські біженці, опинившись в Європі, апелюють до того, що Україна – це теж Європа; ба більше, навіть європейські політики аргументують залучення України до Західного світу через долучення до проєкту Європи – до європейських цінностей. Тобто знов відбувається апеляція до більшого, ніж національна, рівня ідентичності; такого рівня, що об'єднує як суспільство, яке прийняло біженців, так і суспільство, звідки біженці родом. Де-факто це примус суспільства, яке прийняло біженців, вписати їх у свій фрейм як Своїх, але водночас ця тактика дозволяє зберегти свою ідентичність; іншими словами, вдається вписати в один фрейм інший фрейм.

Висновок. В даній роботі ми проаналізували підходи до вивчення проблематики біженства в українському контексті, зазначивши панівні напрями, що фреймують дослідження на цю тему у вітчизняних студіях, зазначили перспективні лінії та вказали на лакуни у вивченні феномену; на базі концепцій Дж. Батлер і Ж. Рансьєра запропонували власну теоретико-методологічну рамку, що дозволить розширити суб'єктно-орієнтований, гуманістичний, творчий вимір українських біженців як агентів власних адаптаційних стратегій; визначили боротьбу за визнання як один із факторів фреймування біженців в контексті стану прекарності; створили типологію стратегій, яких набувають політики

визнання в контексті означеної боротьби, що може бути підґрунтям для подальших теоретико-прикладних досліджень в даному полі. Зазначимо, що дана типологія вимагає подальших уточнення і перевірки в емпіричних дослідженнях спільнот біженців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Балакірєва О. *Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції: наукова доповідь*. Київ: Інститут економіки та прогнозування НАН України. 2016. 140 с.

Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія. О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2016. 448 с.

Лібанова Е. Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України. *Вісник Національної академії наук України*. 2014. №12. С. 15-24.

Майданік І. П. Мігранти у великих містах України: склад і соціально-економічна залученість. *Український соціум*. 2018. №4.

Панасюк Л. В. Ідеологія "Русского мира" і білінгвізм. *Політікус: науковий журнал*. 2021. №3. С. 110-116.

Панькова О. В., Касперович О. Ю. Напрями та механізми участі інститутів громадянського суспільства у створенні захищеного простору внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Український соціум*. 2018. № 4 (67).

Попова О. Чинники неефективності соціальної комунікації вимушених мігрантів у приймаючому суспільстві. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2020. № 44. С. 43-49.

Сорока Ю. Г. Ворожість по відношенню до внутрішньо переміщених осіб: дослідницький «внесок» до формування. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2017. № 37. С. 125-128.

Українці торік відкрили кожен десятий новий бізнес у Польщі, загалом понад 30 000 ФОПів. *Forbes*: веб-сайт. URL: https://forbes.ua/news/ukraintsi-torik-vidkrili-kozhen-desyatiy-noviy-biznes-u-polshchi-zagalom-ponad-30-000-kompaniy-01052024-20930

Bataeva E., Popova O. Sociocultural Capital of Reluctant Migrants: Theory and Problem of Measuring. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2018. № *39*. С. 41-52.

Butler J. *Frames of war: when is life grievable?* London: Verso, 2009. 193 p.

Butler J. *Precarious life: the power of mourning and violence*. London: Verso. 2004. 168 p.

Bauman Z. *Liquid Modernity*. Polity Press. 2000. 228 p.

Keenan B. Mimetic Desire & the Scapegoat: Notes on the Thought of René Girard. *Critical Legal Thinking: Law and the Political*. URL: https://criticallegalthinking.com /2023/09/04/mimetic-desire-the-scapegoat-notes-on-the-thought-of-rene-girard/

Ranciere J. *Disagreement Politics and Philosophy*. Minnesota: University of Minnesota Press, 2004. 168 p.

Rey Chow. *Not Like a Native Speaker On Languaging as a Postcolonial Experience*. New-York: Columbia University Press, 2014.

Standing G. *The Precariat: The New Dangerous Class*. Bloomsbury Academic, 2016. 248 p.

Панов Володимир Ярославович
аспірант, філософський факультет
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна
E-mail: vovik.suis.fou@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8401-915X

Сахно Вадим Дмитрович
магістр соціології, соціологічний факультет
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна
E-mail: xa10995203@student.karazin.ua
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-0071-6809

Стаття надійшла до редакції: 02.05.2024 Схвалено до друку: 02.06.2024

REFUGEES: FRAMING VULNERABILITY AND THE STRUGGLE FOR RECOGNITION

Panov Volodymyr Ya.
PhD Student, Faculty of Philosophy
V. N. Karazin Kharkiv National University
4, Maidan Svobody, Kharkiv, Ukraine
E-mail: vovik.suis.fou@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8401-915X

Sakhno Vadym D.
Magister of Sociology, Faculty of Sociology
V. N. Karazin Kharkiv National University
4, Maidan Svobody, Kharkiv, Ukraine
E-mail: xa10995203@student.karazin.ua
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-0071-6809

ABSTRACT

The article is devoted to the study of the refugee, who is interpreted as a figure in a state of precarity. The article is divided into three interconnected blocks. The first block examines the development of the refugee problem in Ukrainian social sciences. We suggest that in the sciences, refugees are identified with the problem that needs to be solved, thus losing their own subjectivity. Whether it is the need for help, the discourse of the "alien" or potential economic utility - these nominations saturate the concept of "refugee", depriving the refugees themselves of self-sufficiency in the field of scientific conceptualization. In the second block, we develop the figure of the refugee within the frame theory. A frame is a framework of interpretation, which, on the one hand, acts normalizing, as a normative judgment, and on the other hand, must constantly circulate in the discourse for the sake of its own legitimation, thereby breaking away from its own context and causing its own instability. We interpret the refugee as a precarious figure in two senses: on the one hand, they depend on whether society recognizes him (whether he will fit into the frame), on the other hand, they are framed as a precarious figure. At the same time, the refugee - who enables the self-destruction of the frame, thereby poses a threat to the social order of society. The third block is devoted to a brief description of the strategies that refugees can potentially take in the matter of integration into the frame/society. By strategies, we understand general vectors, the most abstract directions of movement, relationships that a refugee can take in the process of framing the very existence of a refugee in a state of precarity. It is this word that we propose to use, since each of these vectors can be implemented by various tactics and, accordingly, crystallize into a set of typical trajectories (or, as E. Goffman would say, a career). We highlight three general strategies, in which we briefly mention the specific tactics of their implementation: these are the strategies of integration, building oppositions, and balancing on the border.

Keywords *refugees, IDPs, precarity, frame, biopolitics, power-knowledge, linguistic adaptations.*

REFERENCES

Balakireva, O. (2016). *Forced migrants and host communities: lessons for effective social adaptation and integration: scientific report*. Kyiv: Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine. (in Ukrainian).

Bataeva, E., Popova, O. (2018). Sociocultural Capital of Reluctant Migrants: Theory and Problem of Measuring. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, series "Sociological research of modern society: methodology, theory, methods."* 2018, *39*, 41-52. (In Ukrainian).

Butler, J. (2009). *Frames of war: when is life grievable*? London: Verso.

Butler, J. (2004). *Precarious life: the power of mourning and violence*. London: Verso.

Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Wilmington: Polity Press.

Keenan, B. (2023) Mimetic Desire & the Scapegoat: Notes on the Thought of René Girard. *Critical Legal Thinking: Law and the Political.* Retrieved from: : https://criticallegalthinking.com/2023/09/04/mimetic-desire-the-scapegoat-notes-on-the-thought-of-rene-girard/

Last year, Ukrainians opened every tenth new business in Poland, a total of more than 30,000 sole traderships. (2024). *Forbes.* Retrieved from: https://forbes.ua/news/ukraintsi-torik-vidkrili-kozhen-desyatiy-noviy-biznes-u-polshchi-zagalom-ponad-30-000-kompaniy-01052024-20930 (In Ukrainian).

Libanova, E. (2014). Forced resettlement from Donbas: scope and challenges for Ukraine. J*ournal of the National Academy of Sciences of Ukraine*. Kyiv, 2014, 12, 15-24. (in Ukrainian).

Maidanik, I. P. (2018). Migrants in large cities of Ukraine: composition and socio-economic involvement. *Ukrainian Society*. 2018, 4. (in Ukrainian).

Novikova, O.F., Amosha, O.I., Antoniuk, V.P. and others. (2016). *Internally Displaced Persons: From Overcoming Obstacles to Strategies for Success*. NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics. Kyiv. (in Ukrainian).

Panasiuk, L. V (2021). Ideology of "Russian world" and bilingualism. *Politicus*. 2021, 3, 110-116. (In Ukrainian).

Pankova, O. V., Kasperovych, O. Y. (2018). Directions and mechanisms of participation of civil society institutions in creating a protected space for internally displaced persons in Ukraine. *Ukrainian society*. 2018, 4, (67). (In Ukrainian).

Popova, O. (2020). Factors of inefficiency of social communication of forced migrants in the host society. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, series "Sociological research of modern society: methodology, theory, methods."* 2020, 44, 43-49. (In Ukrainian).

Ranciere, J. (2004). *Disagreement Politics and Philosophy*. Minnesota: University of Minnesota Press.

Rey Chow. (2014). *Not Like a Native Speaker On Languaging as a Postcolonial Experience*. New-York: Columbia University Press.

Soroka, Y. G. (2017). Hostility towards internally displaced persons: a research "contribution" to the formation. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, series "Sociological research of modern society: methodology, theory, methods."* 2017, 37, 125-128. (In Ukrainian).

Article arrived: 02.05.2024 Accepted: 02.06.2024